

ПРИВАТНЕ ПРАВО ЯК ФОРМА ВТІЛЕННЯ І ВИРАЖЕННЯ СВОБОДИ СУБ'ЄКТА

Досліджено свободу як основоположний елемент буття людини-особистості. Акцентовано увагу на важливості приватного права як форми реалізації свободи особистості у правовому бутті.

Ключові слова: право; приватне право; свобода; суб'єкт приватного права; верховенство права; правова рівність.

Исследуется свобода как основоположный элемент бытия человеческой личности. Акцентируется внимание на значимости частного права как формы реализации свободы личности в правовом бытии.

Ключевые слова: право; частное право; свобода; субъект частного права; верховенство права; правовое равенство.

In this paper the freedom as a basic element of being human, personality. Stressed the importance of private law as a form of individual freedom in a legal existence.

Key words: right; private right; freedom; private legal subject; supremacy of right; legal equality.

Бажання свободи закладено в кожній живій істоті. Воно виникає ще до народження і не зникає впродовж усього життя. Свобода – складна філософська категорія, розуміння її неоднозначне, однак те, що вона є невід'ємною смисловою характеристикою права, показником рівня правового розвитку, є беззаперечним.

Мета статті – дослідити свободу як основоположний елемент буття людини-особистості й окреслити свободу як правову цінність.

Проблема свободи була і залишається об'єктом дослідження у працях С. С. Алексєєва, М. Г. Братасюк, О. В. Гришук, І. А. Ільїна, С. І. Максимова, В. С. Нерсєсянца, В. М. Селіванова та ін.

У нинішніх умовах, коли кожна людина має можливість самостійно обирати шлях розвитку своєї індивідуальності, застосовуючи особисті життєствердуючі цінності, її особиста свобода набуває великого значення. Вона надає людині можливість творити, розвиватися, наповнювати своє існування змістом. Хоча це слово постійно знаходиться у нас на вустах, і тема свободи часто є предметом уваги засобів масової інформації, усвідомлення її приходить, як правило, тоді, коли обмежуються наші можливості та є вірогідність втрати свободи. У такій ситуації кожна людина, прагнучи повернути свободу, обирає свій, притаманний тільки їй, спосіб її повернення або, пригнічуючи це почуття, мириться з несвободою.

Існування свободи можливе лише за наявності певного соціокультурного середовища. Тільки у взаємодії людини й до певного рівня окультуреного суспільства повною мірою розкривається суть цієї категорії. Однак, якщо розглядати свободу тільки як можливість діяти вільно, самостійно визначаючи власну поведінку, невтручання інших в особисту свободу, такі аспекти не розкриють усієї глибини цієї категорії. Не зовнішня свобода є самоціллю людини, а її внутрішня свобода. Таку думку підтверджує І. Ільїн, який вбачає її суть саме в духовній свободі, тобто свободі духу, а не тіла і не душі. Тіло може бути обмежене іншими тілами, душа обмежується тілом та ін. Але саме дух, завдяки своїй силі, дозволяє тілу і душі звільнитися і досягти свободи. Зовнішня свобода потрібна для внутрішнього самозвільнення, вона священна тільки як завдаток внутрішньої свободи [1]. Однак така позиція не применшує значення зовнішньої свободи, оскільки її відсутність досить ускладнює, а іноді робить неможливим досягнення духовної свободи.

Свобода не повинна мислитися у сенсі, "що хочу, те й роблю". Вона має бути заснована на знаннях, розумно поміркована з позиції інших свободних суб'єктів. Тільки у цьому разі це буде свобода. В іншому ж будемо мати свавілля. Свобідна не та людина, яка сама собою, для якої немає ні в чому ніяких перепон, і вона може робити все, що заманеться. Свобідний той, хто придбав внутрішню здатність творити свій дух з матеріалів своїх пристрастей і своїх талантів, а тому, насамперед, – здатність володіти собою і скеровувати

себе, а потім і внутрішню здатність жити і творити у сфері духовного досвіду, добровільно, широко і цілісно перебувати у своїй любові й у своїй вірі [1].

Свобода допомагає людям збагатитися духовно і морально, розвинути інтелект та закладені природою творчі здібності, вижити у складних ситуаціях, пристосуватися до сьогодення та зростити в собі віру в краще майбутнє.

Свобода дана людям самою природою, вона – Божий дар, вселенське одкровення, одне із найвищих проявів людського ества, суті того унікального, що характерне для людини як вищого створіння Всесвіту. І у цьому зв'язку саме вона, свобода, особливо в умовах утвердження послідовно демократичних, ліберальних цивілізацій, виражає смисл людського життя, його призначення, найзначніше, що може і має дати людям дійсне щастя, життєве задоволення [2, с. 381-382].

М. Патеї-Братасюк, вкладаючи у поняття свободи глибокий зміст, бачить її як філософську категорію, що відображає процес самовизначення людської особистості, а не лише самореалізацію, самоздійснення. Свобода – це і внутрішня свобода, і вільний вибір, і реалізація його в процесі розгортання людської активності, людської творчості, феномена людини. Люди мають бути рівні у міру свободи як самовизначенні та самоздійсненні. І якщо люди рівні формально, то вони вільні у міру цієї рівності [3, с. 165-166]. Формальна рівність надає кожній людині рівні умови для самоздійснення, однак для досягнення свободи необхідно, щоб людина хотіла і шукала цієї свободи, була у постійному неспокої щодо цього пошуку. Інакше свободи не досягнути. Формальна рівність також не означає фактичної рівності, оскільки можливості у кожного різні. Крім того, у межах своїх можливостей людина обирає варіант поведінки, який найбільше відповідає її власній сутності, моральним принципам, які мають формуватися, насамперед, з позиції розуму.

С. Алексеев трактує свободу як прояв розуму. Завдяки розуму людина має можливість існувати як вища істота, здатна вибирати та вирішувати життєві проблеми, розвиватися як особистість. Він допомагає людині ввібрати необхідну інформацію, опрацювати її та використати для досягнення життєвих цілей. Для того щоб це зрозуміла сама людина, вона повинна мати високий рівень культурного, духовного розвитку.

У зв'язку з тим, що свобода в соціальному середовищі не є безмежною, вона тісно пов'язана з поняттям обов'язку. Перебуваючи в соціумі, людина, обстоючи свою свободу, не повинна порушувати свободу інших для того, щоб й інші, обмежуючи свою свободу, надавали їй рівну з ними міру свободи.

За Кантівським підходом, яскравим проявом і доказом свободи є здатність людини добровільно, усвідомлено, розумно підпадати під примус морального закону, а отже, самостійно чинити згідно з обов'язком. Цей закон не вказує людині на конкретні обов'язки й нічого не забороняє. Він вимагає одного: в усіх своїх вчинках людина повинна приймати рішення самостійно [4, с. 60]. І за будь-яке прийняте рішення, хоч би яким воно не було – правильне чи неправильне, справедливе чи несправедливе, людина має нести відповідальність. Відповідальність як філософсько-правова категорія фіксує зрілість свободи людини у виборі цінностей, цілей, засобів та способів їх досягнення, в розумінні наслідків своїх дій (або бездіяльності) не тільки для інших людей, але й для себе. Істинна свобода має свої межі: вона відповідальна [5, с. 220].

Свобода є невід'ємною від права. Насправді свобода і є правом в суб'єктивному значенні. Моїм правом чинити так, як я хочу (міра можливої поведінки), але при цьому не порушуючи право такого ж, як я, суб'єкта (межі моєї можливої поведінки). Своїм всезагальним масштабом і рівною мірою право виражає, виміряє, "відміряє" й оформляє саме свободу в людських взаємовідносинах, свободу індивіда – суб'єкта права. Дозволи й заборони права являють собою нормативну структуру чи оформленість свободи в суспільному існуванні людей, межі досягнутої свободи, межі між свободою та несвободою на відповідному ступені історичного прогресу. Якоїсь іншої форми вираження свободи в суспільному житті людей, крім правової, людство до цього часу не винайшло. До того ж це і неможливо ні логічно, ні практично, – слушно підкреслив В. С. Нерсесянц [6, с. 5].

Саме природне право, втілюючи загальний досвід багатьох поколінь і народів, є вираженням свободи кожного індивіда. Як людина не може жити без свободи, так і держава як втілення загальнонародної, а не часткової, групової волі, осередок суспільного інтересу не може існувати без права. Із свободи окремої людини утворюється сильна могутня держава. Там, де заперечується свобідна індивідуальність, особистість, правове значення фізичної особи, там немає і не може бути права, там не може бути і яких-небудь дійсно правових індивідуальних та інших (групових, колективних, інституціональних та ін.) суб'єктів права, дійсно правових законів та правових відносин і в суспільстві взагалі, й в різних конкретних сферах суспільного та політичного життя [6, с. 9].

Урівнюючи всіх за формальним принципом, право, не вимагаючи примусового самовдосконалення або проявів духовної та соціальної свободи, виявляється умовою реалізації людських здібностей саме тим, що віддає їх реалізацію на особистий розсуд громадян. У цьому смислі формальна рівність виступає гарантом людської унікальності. Реальні індивіди можуть не володіти якостями автономного суб'єкта, але право відповідно до своєї сутності презюмує ці якості кожній людині ("будь-якій") [7, с. 247].

І саме приватне право з часів античності реалізувало свободу людей безпосередньо в правовій матерії і готове здійснювати цю місію в умовах сучасної епохи. Тому що приватне право є такою юридичною сферою, яка безпосередньо втілює досягнення культури, є звершення розуму у сфері регулювання зовнішніх, практичних відносин рівних і вільних людей і одночасно не залежить від розсуду влади, – наголошується в науковій літературі [2, с. 390].

Завдяки правовому методу приватного права, який характеризується диспозитивністю, юридичною рівністю та автономністю сторін, забезпечується реалізація прав і свобод людини, надаючи кожному суб'єкту цивільного права можливість обирати вільний варіант поведінки та моделювати правила цієї поведінки. Автономія людини є ідеальною основою для формування особистості на основі раціонального вибору можливих дій, способу життя загалом, керуючись власною системою цінностей та власними ціннісними орієнтаціями [8, с. 69].

"Кодексом приватного життя", що регулює цивільні відносини в сучасній Україні, є Цивільний кодекс, прийнятий 16 січня 2003 року. Ідеї свободи, рівності, справедливості знайшли своє втілення в загальних засадах цивільного законодавства (неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини, свобода договору, справедливість, добросовісність та розумність та ін.). На відміну від публічного права, в якому відносини побудовані на засадах влади та підкорення, у приватному праві відносини засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні й майновій незалежності їх учасників, що надає їм можливість на власний розсуд здійснювати свої права. А. С. Довгерт наголошує на тому, що концептуально Цивільний кодекс розроблявся на основі природно-правових теорій, згідно з якими закони держави не регулюють відносини, а лише здебільшого прагнуть наблизитися (збігтися) до конфігурації правовідношення, що походить безпосередньо від "Космосу", "Бога", "Розуму" чи "Логосу". Саме тому в ЦК України найповніше втілилися ідеї верховенства права [9, с. 84].

Суть свободи виражається у рівних пропорціях прав та обов'язків громадян, у збалансованому їх розвитку. Там, де члени суспільства тільки зобов'язані та відповідальні перед державою, настає тоталітарний режим правління: сваволя державно-владних структур, придушення та гноблення особистості. І навпаки, де "царює" неприборкана та безмежна свобода, а точніше, уседозволеність людей, з такою ж неминучістю приходить хаос та розруха усіх суспільно корисних природних зв'язків [10, с. 47].

Як приклад можна навести радянський період, за якого політика державної влади, яка, з одного боку, задовольняла фізичні потреби громадян (забезпечення житлом, безкоштовні освіта та медичне обслуговування), а з другого боку, значно обмежувала їх особисту свободу, свідомо була спрямована на духовну деградацію громадян, нищення їх як особистостей. Про це також свідчать масові репресії проти носіїв вільнодумства, залякування власного народу, нищення приватної власності й приватного власника.

Якщо порівнювати позитивні та негативні аспекти минулого й сьогодення щодо існування свободи, то мало що змінилося. Незважаючи на формальне закріплення в Конституції України та інших нормативних актах необхідних прав і свобод, насправді реалізувати їх у житті досить важко, а іноді просто неможливо. Тяжкий матеріальний стан українців, відсутність практичного забезпечення їх прав з боку держави є перепоною для досягнення зовнішньої, і тим більше духовної свободи.

Крім того, і самі українці, захоплюючись "красивим життям", яке пропагується з телеекранів, забувають, що матеріальні цінності не повинні бути самоціллю, а мають слугувати належному фізичному існуванню, розвитку людини як духовної істоти, як особистості. Важливі думки про цільність і суть життя людини є у В. А. Сухомлинського: "Соціальні, політичні, моральні підвалини суспільства є визначальними для щастя кожного індивіда. Однак відчуття повноти духовного, культурного, морального життя, що визначає особисте щастя, досягається не тільки створенням матеріального благополуччя суспільства, але й вихованням ідеалів, інтересів, потреб, нахилів, здібностей, захоплень кожної людини" [11, с. 35]. До того ж рівень свободи кожного громадянина є показником рівня розвитку держави. Низький рівень правової культури та правовий нігілізм в Україні є показниками втрати свободи. І. Іконнікова та В. Ляшенко вбачають ознаки втрати свободи у відчуженні суб'єкта від об'єкта,

елімінації неповторно-індивідуального в особистості, усередненні, стандартизації думок, знищенні оригінальності людини [5, с. 212].

Саме тому нині актуальними є питання побудови громадянського суспільства. Для цього, щонайперше, слід зміцнити довіру громадян до держави шляхом прийняття законів на засадах верховенства права, що слугуватимуть суспільству, а не тільки окремим верствам населення, забезпечити практичну реалізацію прийнятих нормативних актів і належну діяльність судової гілки влади.

Тільки в цьому випадку, не деградована, ініціативна, з високим інтелектом людина матиме можливість розвиватися, забезпечити себе матеріально і збагатитися духовно. Не декларативна свобода, а свобода, що досягається, за наявності відповідного бажання, щоденною працею, взаємодопомогою та взаємоповагою кожного члена суспільства.

Наявність власності є необхідною умовою розвитку в людини індивідуальних задатків. Власність є результатом матеріальної і духовної роботи особистості, що впливає на її загальний стан, визначає принципи й норми її життєдіяльності, забезпечує відповідний рівень благ, зумовлює відповідну свободу особистості в межах суспільства, надає їй впевненості у собі. Власність є підставою особистісної свободи. Людина-власник відчуває свою значимість в суспільстві, свою роль і вагу в суспільному просторі, є господарем власної долі, діяльною істотою. Власність – це підґрунтя для самоствердження та особистої безпеки, це опора для себе, сім'ї, держави. Власник хоче свободи для діяльності, йому необхідна свобода, бо інакше він не ствердить себе, не зреалізує свої фінансові та духовні можливості. Власність – це фундаментальна засада формування особистості, яка вимагає свободи і творить право, – справедливо акцентує М. Г. Патей-Братасюк [3, с. 28].

Однак для того щоб людина-власник могла повноцінно, без перешкод здійснювати своє право щодо належної їй власності, треба перевести власність у площину права. І від того, наскільки справедливі, юридично грамотні та доступні закони панують в державі, залежить і успіх щодо здійснення права власності. Гарантом реалізації законних прав виступає держава і, оскільки економічною основою кожного суспільства є власність у різних формах, то одним із найголовніших об'єктів державного захисту виступає саме право власності. Правові норми мають бути так влаштовані, щоб їх можна було розглядати одночасно і як закони примусу, і як закони свободи. Держава має гарантувати і перше, і друге: з одного боку, легальність поведінки особи, яка в цілому дотримується санкціонованої норми, не вимагаючи від неї особливого ентузіазму в такому виконанні, з другого боку – легітимність розпоряджень, яка завжди забезпечує можливість дотримання правових норм із поваги до правового закону [12, с. 8].

На утвердження в Україні принципу верховенства права як основного показника свободи кожної окремої особи має бути спрямована діяльність всіх гілок влади та самих громадян. Цей принцип у дії означає бажання, вольове прагнення, вміння людей жити в умовах свободи, шанувати її, продуктивно, творчо використовувати. Таке життя передбачає шанобливе ставлення до іншого, до його індивідуальності, до його самостійності, гідності, права реалізувати себе повноцінно, – це усвідомлення свого обов'язку шанувати іншого, оскільки свобода – це передумова моєї свободи і навпаки [13, с. 59-60].

Нам нізвідки здобути свободу, якщо ми не наважимося бути вільними. Без вільних моральних вчинків, наших власних та інших людей, у світі не запанує свобода і добро [4, с. 60].

Головне для свободи людини – особисте самообмеження й особистий самоконтроль, виходячи з високих моральних цінностей та вимог, культурних установок і гуманних, загальнолюдських орієнтацій та спрямованості [11, с. 33].

Єдиний шлях до кращого життя, це, насамперед, змінитися самим, заставити себе працювати на себе, не чекаючи допомоги від інших. Суб'єкт приватного права, як і загалом суб'єкт права, неможливо уявити без певного духовно-культурного рівня свого буття. Не обмежувати наше життя тільки нагородженням матеріальних цінностей, а знаходити час і сили на свій духовний розвиток, на виховання в собі й памолоді високої самооцінки, самостійності, ініціативності, творчих здібностей. Тому що діти – не тільки наше майбутнє, але майбутнє всього нашого Світу.

У цьому контексті є доречними слова І. Канта: "Тільки в суспільстві, і саме в такому суспільстві, в якому членам його надається якнайбільша свобода, а отже, існує повний антагонізм і попри це найточніше визначення й забезпечення свободи заради сумісності її зі свободою інших, – тільки в такому суспільстві може бути досягнута найвища мета природи: розвиток усіх її потенцій, закладених у людство; при цьому природа бажає, щоб цю мету, як і всі інші, йому доручені, воно виконало самостійно" [14].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки. Свобода як даність природи є одним із вищих проявів людського ества, без якого неможливе нормальне існування індивідів. Вона надає можливість розкрити найкращі людські якості, збагатитися духовно. Свобода в суспільному житті виражається через право і найбільшій своїй реалізації досягає в приватному праві, диспозитивність якого дозволяє автономним суб'єктам здійснювати права і свободи через цивільно-правові відносини.

Тисячоліття ця категорія збагачує свій зміст різноманітними дослідженнями аспектів свободи людьми, які прагнули зрозуміти її сутність. Сьогодні для українського народу створені певні передумови для досягнення свободи, потрібні наша віра в реальність досягнення свободи, воля до неї і велика праця, щоб це здійснилося. Нам нині, як ніколи, необхідно усвідомити ненормальність псевдоправових відносин, які порушують загальні засади права, зрозуміти, що свобода це не тільки безмежні права, але й обов'язки і відповідальність, що наша свобода ніяким чином не повинна порушувати свободу інших суб'єктів права, що добробут необхідно забезпечувати власною працею, а не хабарями та незаконною діяльністю, в іншому ж випадку українська свобода може залишитися позірністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ильин И. А. Путь духовного обновления : Гл. 3. О свободе / И. Ильин. – М. : Рус. книга, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/FILOSOF/ILIN/put.txt>.
2. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во НОРМА, 2002. – 608 с.
3. Пате́й-Братаск М. Г. Філософія права : [навч. посіб.] / М. Г. Пате́й-Братаск. – Тернопіль, 2006. – 344 с.
4. Кондратюк Л. Добро і зло в етиці І. Канта / Л. Кондратюк // Наукові записки Тернопільського держ. педаг. ун-ту імені Володимира Гнатюка. – 2002. – № 8. – С. 58-61 (Серія : "Філософія").
5. Иконникова Г. И. Философия права: учеб. / Г. И. Иконникова, В. П. Ляшенко. – М. : Гардарики, 2007. – 303 с.
6. Нерсисянц В. С. Проблема ценностного похода в праве: традиции и обновление / отв. ред. Нерсисянц В. С. и др. / РАН Ин-т гос-тва и права. – М., 1996. – 89 с.
7. Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления : монография / Максимов С. И. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
8. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / Гришук О. В. – К. : Атіка, 2007. – 432 с.
9. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права / А. С. Довгерт // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2 (22). – С. 83-89.
10. Черноморец А. Е. Корреспонденция прав и обязанностей государства и граждан в категории "свобода" / Черноморец А. Е. // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – № 1. – С. 45-54.
11. Семенов В. С. О перспективах человека в XXI столетии / Семенов В. С. – Б. м. : [б. и.] // Вопросы философии. – 2005. – № 9. – С. 26-37.
12. Селіванов В. М. Нетотожність права і закону (методологічний аспект) / В. М. Селіванов // Право України. – 2005. – № 5. – С. 8.
13. Братаск М. "Просвітлена духом воля" як суб'єкт ствердження принципу верховенства права / М. Братаск // Українське право. – 2006. – № 1(19). – С. 59-60.
14. Проценко О. Походження свободи: (осмислення витоків та розвитку концепції громадянського суспільства) / О. Проценко, В. Чепінога. – К. : Смолоскип, 1996. – 142 с. – С. 34.